

Олександр Шрамко,
директор
Тернопільського науково-дослідного
експертно-криміналістичного
центру МВС України

ВИДИ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

Досліджено види спеціальних знань, що використовуються слідчим та судом під час розслідування корупційних злочинів.

Ключові слова: спеціальні знання у сфері криміналістики, матеріалів речовин та виробів, економіки, товарознавства, інформаційних та комп'ютерних технологій, психології.

Бібл.: 8.

Шрамко О.

Виды специальных знаний, которые используются во время расследования коррупционных преступлений

Исследовано виды специальных знаний, которые используются следователем и судом во время расследования коррупционных преступлений.

Ключевые слова: специальные знания в сфере криминалистики, материалов веществ и изделий, экономики, товароведения, информационных и компьютерных технологий, психологии.

Shramko O.

Types of special knowledge used under investigation of corruption crimes

The subjects of the investigation of corruption crimes, along with legal knowledge in the field of procedural and substantive law, use the special knowledge of well-known persons - experts or experts who, in the framework of criminal proceedings, conduct consultations, various studies, engage in investigative (search) activities and conducting of examinations. So any investigation of crimes can not do without the use of special knowledge.

The purpose of the article is to study the types of special knowledge used in the investigation of corruption crimes.

The author is inclined to think of those scholars who consider knowledge in the field of forensic technology special. Basically, this knowledge is based on data from the natural sciences and engineering sciences. Such branches of forensic technology as gabiology, fingerprinting are based on knowledge of anatomy and physiology of man, ballistics – on knowledge of physics and mechanics, explosion engineering - physics and chemistry, phonoscopy and acoustics – physics, forensic registration – In the aggregate of branches of knowledge that determine the signs of accounting objects, and mathematics, system engineering, cybernetics.

The main types of specialist knowledge for the classification of forensic examinations are forensic, medical, psychiatric, technical, ecological and other knowledge, and according to the branches of knowledge used in the research, the expertise is divided into forensic, medical, biological, examination of materials, substances and products, environmental, economic, accounting, commodity research, construction-technical, automotive and other.

The actual research objects in which knowledgeable individuals use special knowledge can be various material and intangible objects and their reflection in the form of material and ideal traces, as well as the phenomena and processes that occur in the commission of these crimes.

The main types of special knowledge used in the investigation of corruption crimes are forensic knowledge, since rules of judicial photography and video recording, recording, handwriting research, money, documents and their requisites, small arms and firearms, ammunition, traces-reflections of various Material objects are studied by separate branches of forensic technology: forensic photography and video recording, sound recording, forensic track study (traosology), technical research documents, handwriting, forensic weapon (ballistics) and others.

Conclusion. The special knowledge used in the investigation of corruption crimes includes the combination of scientific and practical knowledge and skills possessed by knowledgeable persons (specialists, experts) that correspond to the current level of development of the corresponding branches of human activity (with the exception of knowledge

in the field of procedural and substantive law) used by the investigator and the court in investigating and prosecuting offenses committed by the legislator in the category of corruption.

Keywords: *special knowledge in the field of criminalistics, material materials and products, economics, commodity science, information and computer technologies, psychology.*

Постановка проблеми. Суб'єкти розслідування корупційних злочинів, поряд із юридичними знаннями у галузі процесуального та матеріального права, використовують спеціальні знання обізнаних осіб – спеціалістів чи експертів, які у рамках кримінального провадження проводять консультації, різноманітні дослідження, залучаються до проведення слідчих (розшукових) дій та проведення експертиз. Отже, будь-яке розслідування злочинів не обходиться без використання спеціальних знань.

Аналіз досліджень і публікацій. Питаннями використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві займалось багато зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких: Т. В. Аверьянова, Л. Є. Арокцер, В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович, А. В. Дулов, О. О. Ейсман, В. Г. Заблоцький, Г. Г. Зуйков, А. В. Іщенко, Ю. А. Калінкін, Н. І. Клименко, Ю. Г. Корухов, В. К. Лисиченко, В. Н. Махов, В. С. Мітричев, Г. М. Надгорний, Ю. К. Орлов, М. Я. Сегай, З. М. Соколовський, І. М. Сорокотягін, О. Р. Росинська, М. В. Салтевський, І. Я. Фридман, В. В. Циркаль, В. І. Шиканов, О. Р. Шляхов, М. П. Яблоков та інші.

Віддаючи належне їх значному вкладу у дослідження цієї проблеми, питання використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів малодосліджені, що визначило актуальність даної теми.

Метою статті є дослідження видів спеціальних знань, що використовуються під час розслідування корупційних злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що науки поділяються на природознавчі, що вивчають явища природи, та суспільні, предметом вивчення яких є людська поведінка, мислення та суспільство. Відповідно, ці науки поділяються на види та класи. Деякі науковці виокремлюють соціальні, гуманітарні, технічні та точні науки. На нашу думку, види спеціальних знань, що використовуються під час розслідування злочинів, повинні відповідати галузям науки.

Так, Г. А. Матусовський, розглядаючи криміналістику у системі наук, зазначає, що систему наукових знань становлять суспільні (філософія, логіка, етика, психологія, статистика, юриспруденція тощо), природознавчі (біологія, зоологія, ботаніка, фізика, хімія, медицина, антропологія, фізіологія людини, механіка тощо), технічні (машинобудування, приладобудування тощо) та математичні (математика, кібернетика, семіотика, інформатика, теорія програмування тощо) знання [4, с. 68–69]. У кожному з цих класів дослідник виокремлює прикладні науки, що безпосередню стосуються, як криміналістики, так і судової експертології, які також є прикладними науками. Так, систему прикладних суспільних наук становлять криміналістика, судова бухгалтерія, судова психологія, товарознавство, економіка промисловості тощо. Прикладними природознавчими науками є судова біологія, судова фізика, судова хімія, судова медицина, судова психіатрія, ветеринарія, агрономія, прикладна фізика, прикладна механіка та ін. Прикладними технічними науками є фототехніка, судова фотографія, судова балістика, радіотехніка, електроніка тощо. Прикладними математичними науками Г. А. Матусовський вважає правову кібернетику, правову інформатику, прикладну кібернетику та ін. [4, с. 69].

Автор схиляється до думки тих науковців, які вважають знання в галузі криміналістичної техніки спеціальними. Переважно ці знання засновані на даних природознавчих та технічних наук. І. В. Пиріг зазначає, «що криміналістичні знання є неоднорідними, і кожний розділ криміналістичної техніки (а відповідно й кожний окремий вид експертизи, заснований на знаннях галузей криміналістичної техніки) являє собою фактично окрему галузь знань» [5, с. 161]. Наприклад, такі галузі криміналістичної техніки, як габітологія, дактилоскопія засновані на знаннях анатомії та фізіології людини, балістика – на знаннях з фізики та механіки, вибухотехніка – фізики та хімії, фоноскопія та акустика – фізики, криміналістична реєстрація – на сукупності галузей знань, що визначають ознаки об'єктів обліку, та математики, системної техніки, кібернетики.

М. В. Салтевський зазначає, що «основними видами спеціальних знань для класифікації судових експертиз є криміналістичні, медичні, психіатричні, технічні, екологічні та інші знання» [7, с. 400]. «За галузями знань, що використовуються при дослідженні, – пише М. І. Порубов, – експертизи поділяються на криміналістичні, медичні, біологічні, експертизи матеріалів, речовин та виробів з них, екологічні, економічні, бухгалтерські, товарознавчі, будівельно-технічні, автотехнічні та інші» [2, с. 166]. За таким самим

принципом класифікують спеціальні знання В. Ю. Шепітько [8, с. 341], Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов, О. Р. Россінська [1, с. 415].

Фактичними об'єктами дослідження, за яких обізнані особи застосовуються спеціальні знання, можуть бути різноматні матеріальні та нематеріальні об'єкти та їх відображення у виді матеріальних та ідеальних слідів, а також явища та процеси, які відбуваються у разі вчинення цих злочинів.

Криміналістичні знання. Основними з видів спеціальних знань, що використовуються під час розслідування корупційних злочинів, є криміналістичні знання, оскільки правила судової фотографії та відеозйомки, звукозапису, дослідження рукописних текстів, грошових коштів, документів та їх реквізитів, стрілецької вогнепальної та військової зброї, боеприпасів, слідів-відображень різноманітних матеріальних об'єктів вивчають окремі галузі криміналістичної техніки: криміналістична *фотографія* та відеозйомка, звукозапис, криміналістичне слідознавство (трасологія), технічне дослідження документів, почеркознавство, криміналістичне зброєзнавство (балістика) та інші.

Так, спеціальні знання у галузі криміналістичної *фотографії*, відеозйомки та звукозапису, необхідні для фіксації ходу та результатів проведення слідчих (розшукових) дій – огляду, допиту, обшуку, слідчого експерименту, освідування та ін.

Спеціальні знання у галузі криміналістичного слідознавства та трасології, використовуються під час виявлення, фіксації, вилучення та дослідження різноманітних слідів. У криміналістиці поняття «слід» у широкому значенні розуміють як будь-яке відображення, зміну, зникнення, появу будь-чого на місці події; у вузькому розумінні – як відображення зовнішньої будови одного об'єкта на другому внаслідок їх взаємодії. Тому вчення про сліди в широкому значенні слова, за визначенням М. В. Салтевського, називають слідознавством, а у вузькому – трасологією [3 с. 246].

Наприклад, такі корупційні злочини, як прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) та пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України) пов'язані із утворенням низки слідів, які залишаються на місці події. Так, під час огляду або обшуку службового кабінету підозрюваної особи, чи місця її проживання, на окремих матеріальних об'єктах – предметах неправомірної вигоди (як правило, грошових купюрах) можуть виявлятися сліди рук. У таких випадках слідчому доцільно звернутись до спеціаліста, який має спеціальні знання, уміння та навички щодо виявлення, фіксації та вилучення цих слідів. У подальшому з метою встановлення, кому саме вони належать, слідчий призначає дактилоскопічну експертизу, за результатами якої можлива ідентифікація особи, яка торкалася предметів неправомірної вигоди чи пакування, в яких вони знаходились. Під час розслідування цих та інших корупційних злочинів можуть виявлятися також сліди взуття, зламу, транспортних засобів, мікрооб'єкти, сліди спеціальних хімічних речовин та ін.

Спеціальні знання у галузі техніко-криміналістичного дослідження документів і почеркознавства мають важливе значення під час розслідування корупційних злочинів, які вчиняються шляхом зловживання службовим становищем (ст. ст. 191, 262, 308, 312, 313, 357, 410 КК України), в яких порушуються встановлені правила обігу певних предметів (ст. 320), а також власне корупційних злочинів, які винятково містять у собі протиправну корупційну складову: (ст. ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України). Більшість цих злочинів пов'язана з обігом різних документів, в яких відображається юридична та фінансово-господарська діяльність підприємства, установи, організації. Дослідження реквізитів та рукописних текстів цих документів дає змогу слідчому встановити механізм вчинення злочину, його суб'єктів, правильно кваліфікувати суспільно небезпечні дії.

Предметом техніко-криміналістичного дослідження документів є письмові та машинописні документи, на яких мовними засобами (знаками) закріплені думки людини, певні події та факти. Як правило, для виготовлення документів застосовують основу (папір для письма, газетний, друкарський, картон), на яку за допомогою барвника (чорнила, пасти, туші, штемпельної чи друкарської фарби, олівця тощо) наносять інформацію з використанням мовних знаків.

Спеціальні знання в такому разі можуть використовуватись під час огляду таких документів, для проведення почеркознавчої та технічної експертизи документів. Найчастіше необхідно встановити достовірність реквізитів (відбитків печаток, штампів, підписів та рукописних записів, спосіб їх нанесення), а також встановити виконавців рукописного тексту та підпису на досліджуваних документах. Якщо об'єктом дослідження є грошові купюри, то на підставі висновку експерта слідчим або судом встановлюється їх відповідність грошовим знакам, які знаходяться (знаходились) в офіційному обігу на території України (національна валюта – гривня) чи інших держав (іноземна валюта).

Спеціальні знання у галузі криміналістичного зброезнавства та судової балістики пов'язані з дослідженням зброї та боєприпасів. Саме криміналістичне зброезнавство як розділ криміналістичної техніки вивчає види зброї і сліди, які залишаються на місці події злочину, засоби їх виявлення, фіксації та дослідження [3, с. 262]. Використання цих видів знань мають важливе значення під час розслідування таких корупційних злочинів, як викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262 КК України) та викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України).

Використання цього виду спеціальних знань дає змогу дослідити безпосередньо предмет злочинного посягання, а саме: вогнепальну зброю, в тому числі військову, а також бойові припаси та інше військове майно. Під час проведення розслідування у слідчого виникають питання щодо віднесення вилучених предметів до вогнепальної зброї або боєприпасів, визначення моделі цієї зброї або боєприпасу, їх технічного стану, придатності для проведення пострілів, що впливає на правильну кваліфікацію злочинного корупційного діяння.

Ознаки вогнепальної зброї встановлює експерт під час проведення балістичної експертизи, застосовуючи знання у галузі зброезнавства та методики дослідження зброї, яка передбачає проведення експериментальних пострілів, порівняльне дослідження та інші необхідні процедури.

До спеціальних знань у галузі криміналістичного зброезнавства та судової балістики слід віднести й знання щодо процесу зберігання, обліку та видачі зброї на військових об'єктах, в органах та підрозділах МВС, Національної поліції, а також уміння і навички поводження зі зброєю. До цієї групи відносять також знання нормативно-правових актів, що регламентують обіг зброї в Україні. Крім законодавчої бази, треба знати специфіку діяльності підрозділів, що мають озброєння, щодо обліку, видачі, списання облікованої у них зброї. Цими знаннями переважно володіють військовослужбовці, яких можна залучати до розслідування відповідних видів корупційних злочинів як спеціалістів.

Спеціальні знання у галузі матеріалів, речовин та виробів, вибухотехніки використовуються для розслідування корупційних злочинів, передбачених ст.ст. 262, 410 КК України. Безпосередніми предметами посягання цих злочинів, крім зброї та боєприпасів, є також вибухові речовини чи радіоактивні матеріали, які одночасно є об'єктами дослідження експертизи матеріалів речовин та виробів.

Для виявлення, фіксації, вилучення та правильного і безпечного пакування таких об'єктів слідчий вправі звернутись за допомогою до спеціалістів у сфері виявлення та фіксації таких об'єктів, фото-, відео- та звукозапису, балістики та матеріалів, речовин та виробів. Під час проведення розслідування слідчий призначає судові експертизи, на вирішення яких ставить питання, пов'язані з приналежністю речовин до вибухових чи радіоактивних.

У разі розслідування корупційних злочинів, передбачених ст. ст. 308, 312, 313, 320 КК України, спеціальні знання у галузі матеріалів речовин та виробів використовуються в процесі дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, обладнання для їх виготовлення.

Такі знання також використовуються під час розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 368, 369 КК України. Відомо, що спосіб одержання неправомірної вигоди й причетність конкретної особи до злочину можуть бути встановлені за наявністю та локалізацією мікрочасток спеціальної хімічної речовини, якою завчасно помічають предмети неправомірної вигоди (грошові купюри, цінності). За умов виявлення такої речовини на вказаних предметах, що були вилучені у підозрюваної особи, а також при виявленні спеціальної хімічної речовини на руках або інших частинах тіла, чи одягу особи, можна встановити спосіб передачі грошових коштів, цінностей тощо. Ототожнення спеціальних хімічних речовин, вилучених на предметах неправомірної вигоди з речовиною, вилученою з рук, інших частин тіла чи одягу підозрюваної особи, відбувається в процесі проведення експертизи спеціальних хімічних речовин, що відноситься до експертиз матеріалів, речовин та виробів. Позитивний висновок експерта як джерело доказів буде беззаперечним доказом причетності підозрюваного у вчиненні корупційного злочину, що розслідується.

Спеціальні економічні знання використовуються під час розслідування корупційних злочинів, вчинених шляхом зловживання службовим становищем, в яких порушуються встановлені правила обігу, а також власне корупційних злочинів. Одними з основних видів доказів у процесі розслідування цих злочинів є дані у первинних облікових фінансових документах, в облікових регістрах та у фінансових звітностях підприємств, установ, організацій. Тому під час збирання, дослідження та оцінки таких доказів необхідні

спеціальні знання у галузі бухгалтерського та податкового обліку як основних складових знань у сфері економіки, а також знання усіх суміжних галузей економіки: оподаткування, ціноутворення, фінансів, господарського аналізу, ревізії та контролю [6, с. 49–50].

У таких випадках часто виникає потреба у проведенні ревізій та аудитів фінансово-господарської діяльності підприємств із залученням до їх проведення спеціально уповноважених для здійснення такої діяльності осіб (ревізорів, аудиторів) Державної аудиторської служби України та інших відомчих контрольно-ревізійних служб.

Ревізія, аудит, що призначаються за зверненням правоохоронних органів, є ефективним засобом збирання доказів, сутність якої полягає у документальній перевірці фінансово-господарської діяльності підприємства з метою встановлення законності та доцільності проведення господарських операцій способом документального викриття недостач, розтрат, привласнень, крадіжок коштів та матеріальних цінностей, виявлення економічних, у тому числі корупційних злочинів та попередження фінансових зловживань [6, с. 54]. Об'єктом ревізії є не тільки документи підприємства, що перевіряється, а й дані, отримані у ході слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій [6, с. 59].

Судово-економічна експертиза на стадії досудового розслідування та судового розгляду полягає у дослідженні матеріалів провадження та інших об'єктів судовим експертом – спеціалістом у галузі економіки, і наданні ним, відповідно до його спеціальних знань, висновку за поставленими питаннями, які належать до господарської діяльності та відображені у бухгалтерському та податковому обліку. Об'єктом судово-економічної експертизи є відображені в бухгалтерських документах та облікових регістрах господарські операції, які стали предметом розслідування чи розгляду в суді. Предметом судово-економічної експертизи є питання, що виникають у органів досудового розслідування та суду щодо фінансово-господарських операцій, зафіксованих ревізіями, аудитами та перевітками, вирішення яких потребує спеціальних економічних знань.

Перелічені основні види спеціальних знань, які можуть використовуватись під час розслідування корупційних злочинів не є вичерпними. До них можна віднести також спеціальні знання з інших галузей науки та техніки, зокрема: товарознавства, автотоварознавства, транспортного-товарознавства; знання у сфері військового майна; спеціальні будівельно-технічні, земельно-технічні, оціночно-будівельні, оціночно-земельні, дорожньо-технічні знання та знання з питань землеустрою; знання у сфері інформаційних та комп'ютерних технологій, судової медицини, психіатрії, психології, мистецтва, окремих галузей виробництва, освіти, надання послуг тощо. Використання спеціальних знань залежить від тієї потреби, яка виникає у слідчого або суду під час розслідування будь-яких злочинів і корупційних зокрема.

Висновки. До спеціальних знань, що використовуються під час розслідування корупційних злочинів можна віднести сукупність наукових і практичних знань та навичок, якими володіють обізнані особи (спеціалісти, експерти), які відповідають сучасному рівню розвитку відповідних галузей людської діяльності (за винятком знань у галузі процесуального і матеріального права), що використовуються слідчим та судом під час розслідування та судового розгляду злочинів віднесених законодавцем до категорії корупційних.

Список використаних джерел

1. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учебник для вузов. Москва : НОРМА, 2000. 990 с.
2. Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. Криминалистика : учеб. пособие. Минск : Выш. шк., 1997. 344 с.
3. Біленчук П. Д., Симаков Г. С. Криміналістика : підручник. Київ : Дакор, 2013. 589 с.
4. Магусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний. Харьков : Высшая шк., изд-во при Харьк. гос. ун-те, 1976. 113 с.
5. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2015. 454 с.
6. Понікаров В. Д. Судово-економічна експертиза : навч. поїбник. Харків : ІНЖЕК, 2005. 232 с.
7. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
8. Шепітько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. Харків: Одісей, 2004. 352 с.

References

1. Averyanova, T., Belkin, R., Korukhov, E., & Rossinskaya, E. (2000). *Krymynalistika [Forensic science]*. Moskva: Norma [in Russian].
2. Andreev, I., Gramovich, G., Porubov, N. (1997). *Krymynalistika [Forensic science]*. Minsk: Vyssh.sh [in Russian].
3. Bilenchuk, P., & Simakov, G. (2013). *Krymynalistika [Forensic science]*. Kyiv: VD Dakor [in Ukrainian].
4. Matusovskii, G. (1976). *Krymynalistika v sisteme nauchnykh znanii [Forensic science in the system of knowledge]*. Kharkiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
5. Pyrig, I. (2015). *Teoretiko-prykladni problemy ekspertного zabezpechennia dosudovogo rozsliduvannia [Theoretical and applied problems of expert support of pretrial investigation]*. Dnipro : Lira LTD [in Ukrainian].
6. Ponikarov, V. (2005). *Sudovo-ekonomichna ekspertyza [Forensic economic examination]*. Kharkiv: VD INZHEK [in Ukrainian].
7. Saltevska, M. (2005). *Krymynalistika (v suchasnomu vyglyadi) [Forensic science (in modern form)]*. Kyiv : Kondor [In Ukrainian].
8. Shepitko, V. (2004). *Krymynalistika: kurs leksii [Criminalistics: Courses]*. Kharkiv : Odissei [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.06.2019.